

رسم الخط زبان زاگرس

(لری، لری لریستانی و لری بختیاری)

به کوشش:

اسد فرهمند

پدیدآورنده: فرهنگده، اسد

عنوان: زبان زاگرس (لکی، لری لرستانی و لری بختیاری)

تکرار نام پدیدآور: اسد فرهنگده

مشخصات نشر: قم، نسیم حیات، ۱۳۹۴

مشخصات ظاهری: ۱۱۵ ص

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۹۲-۹۸۷-۸

وضعیت برآوردی: ۱

بازداشت: کتابخانه ۱۱۲، همچنین به صورت زیر نویس

موضوع: زاگرس - دستور - واژه

موضوع: زبان‌های ایرانی - گویش

موضوع: لکی و لری

رده بندی کنگره: ۱۳۹۴، ۴۴، ۲۲، ۳۲۸۹/ PIR

رده بندی دیوب: ۴۹۹

ناشر: نسیم حیات

چاپ: جعفری

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۹۲-۹۸۷-۸

نوبت و سال چاپ: اول/ ۱۳۹۴

قیمت: ۷۰۰۰ تومان

مرکز پخش

قم: میدان معلم - بلوار سمیه - خیابان شهیدین - پلاک ۸۷

تلفن: ۰۲۵۳-۷۷۴۹۷۵۰ • تلفکس: ۰۲۵۰-۳۷۷۴۶۳۳۳

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱۱
سخن مؤلف.....	۱۴
۱.....	۱۴
۲.....	۱۶
هیات علمی، همکاران در تالیف و پژوهشگران همراه.....	۱۹
محققان و پژوهشگران همراه:.....	۱۹
فصل اول خاستگاه و ریشه‌یابی زبان‌های لکی و لرستان.....	
پیشینه‌ی زبان پارسی.....	۲۹
پارسی کهن.....	۲۹
پارسی میانه.....	۳۱
پارسی دری (پارسی نو).....	۳۲
فصل دوم لزوم/ نیاز معیار سازی در زبانهای لکی و لری	
خط اندیشه نگار و خط آوانگار.....	۴۸
دو رویکرد در معیار سازی زبان.....	۵۰

۹۴	مصوت ضمه زیرین (ؤ-ۆ)
۹۵	مصوت ضمه زیرین (و-و)
۹۶	مصوت ضمه میانی (ؤ-ۆ)
۹۷	مصوت ضمه پیش بر (و-و)
۹۷	مصوت ضمه پیش بار (و-و)
۹۹	جدول صامت‌های زبان زاگرس؛ متفاوت با زبان فارسی
۱۰۰	صامت لام زاگرسی (ل-ل-ل-ل-ل)
۱۰۱	صامت نون غنه (نگ-نگ-نگ)
۱۰۳	صامت ای تکریر (ر-ر)
۱۰۴	صامت واو ب و صدانه (و-و)
۱۰۵	صامت واو غلیظ و لبس هم آوا با W (ؤ-ؤ)
۱۰۷	صامت دال بختیاری (د-د)
۱۰۹	نمونه‌هایی از نظم و نثر به زبان‌های لکی، لری لرستانی و لری بختیاری
۱۱۱	غزل لکی / اسد فرهمند
۱۱۳	نثر لری خرم آبادی
۱۱۳	متله کوسه خیرآؤه و کوسه بیرآؤه
۱۱۵	منابع:

۹۴	مصوت ضمه زیرین (ؤ- و)
۹۵	مصوت ضمه زیرین (و- و)
۹۶	مصوت ضمه میانی (ؤ- و)
۹۷	مصوت ضمه پیش بر (و- و)
۹۷	مصوت ضمه پیش بار (و- و)
۹۹	جدول صامت‌های زبان زاگرس؛ متفاوت با زبان فارسی
۱۰۰	صامت لام زاگرسی (ل- لی- لی- لی)
۱۰۱	صامت نون غنه (نگ- نگ- نگ)
۱۰۳	صامت رای-ریری (ر- ر)
۱۰۴	صامت واو لب-دندان (و- و)
۱۰۵	صامت واو غلیظ-سوی، هم‌آوا با W (ؤ- و)
۱۰۷	صامت دال بختیاری (د- د)
۱۰۹	نمونه‌هایی از نظم و نثر به زبان های لکی، لری لرستانی و لری بختیاری
۱۱۱	غزل لکی / اسد فرهمند
۱۱۳	نثر لری خرم آبادی
۱۱۳	متله کوسه خیراؤه و کوسه بنراؤه
۱۱۵	منابع:

نکته‌ی اساسی و مهمی که باید یاد آوری کرد، تقویت زبان ملی به وسیله‌ی ترویج زبان‌های (گویش‌ها یا لهجه‌ها) بومی است. برخلاف نظر عده‌ای که توجه و اهمیت دادن به فرهنگ، ادبیات و زبان‌های بومی را زمینه‌ساز تجزیه می‌دانند، ما معتقدیم که توجه و تقویت این موارد، غنای فرهنگی، ادبی و زبانی ایران عزیز را در پی خواهد داشت. خشکاندن زبان و ادبیات بومی و محلی، دیر یا زود اقیانوس عظیم زبان و ادبیات فارسی را از جوش و خروش انداخته، به مردابی بی‌تحرک تبدیل خواهد کرد. بهره‌ی نیک از واژگان خوش‌تراش و خوش‌آهنگ لری و لکی و سایر زبان‌های ایرانی در فرهنگ‌مان زبان و ادبیات فارسی، در معادل‌سازی‌ها، حداقل امکانات بالقوه‌ای است که مغفول مانده است.

کتاب حاضر که تلاش عزیزان فرهیخته و فرهنگ‌دوست این مرز و بوم می‌باشد، حرکتی مبارک است که امید می‌رود در آینده کامل‌تر گردد و لغزش‌های احتمالی آن که ویژگی هر پژوهش است، بر طرف گردد. برای این عزیزان از درگاه خداوند منان آرزوی توفیق داریم.

علی حیدری

دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه لرستان

شهریور ۱۳۹۴

سخن مؤلف

۱

لرستان فرهنگی؛ یکی از کهن ترین خاستگاه‌های زندگی بشر است که ریشه فرهنگ ایران زمین دارد و عصر مفتح، پیشینه و دیرینگی‌اش را گواهی می‌دهد. در جغرافیای فرهنگی لرها علاوه بر حسن نیرومندی‌ان دوستی و ایران وطنی و عشق به تاریخ و فرهنگ ایران زمین، مردمانی زندگی می‌کنند که در همه‌ی ادوار- هم در گذشته و هم در روزگار معاصر- پاسداران این مرز و بوم بوده‌اند. بخش عظیمی از جغرافیای فرهنگی زاگرس شامل لک زبانان و لر زبانان است و از غرب تا جنوب غرب ایران را در بر می‌گیرد، علاوه بر آن شامل تمام لری‌زبانان و لک‌زبانانی می‌شود که در سراسر ایران و جهان زندگی می‌کنند. زبان‌ها و گویش‌های رایج در بین این مردمان، زبان لکی با تمام لهجه‌هاست و زبان لری که خود شامل دو شاخه‌ی بزرگ لری لرستانی (لر کوچک) و لری بختیاری (لر بزرگ) با همه‌ی گونه‌ها و لهجه‌ها می‌شود.

زبان در بین همه‌ی عناصر فرهنگی، مهمترین عنصر است و فراموشی آن برای هر قومی برابر با فراموشی هویت است. زبان و ادبیات مردم این خطه از ایران، هنوز هستی و اصالت خود را حفظ نموده و پس از گذر از گذارهای فراوان تاریخی، به روزگار ما رسیده است. سرودن شعر و علاقه به زبان مادری، از مهمترین عوامل اصلی

بقا و ماندگاری زبان‌های لکی و لری است. گویشوران این خطّه از ایران به زبان و فرهنگ خود- با وجود داشتن یک ادبیات شفاهی- عشق می‌ورزند. لیکن در روزگار رسانه‌های عالمگیر و شبکه‌های رسانه‌ای، و در جهانی که تولید علم و تدوین و ثبت اطلاعات به منزله‌ی شناسنامه‌ی هویتی برای هر قومی ضرورتی انکارناپذیر است، باید اذعان نمود که دیگر زمان شفاهیات به سر آمده و اگر زبان‌های بومی و خرده فرهنگ- ها مکتوب نگردند، در معرض نابودی و حذف از دایره‌ی المعارف فرهنگ جهانی قرار می‌گیرند. همین ترس از فراموشی و در معرض حذف از فرهنگ جهانی قرار گرفتن زنگ بیدارشی است. لذا همراه جمعی از فرهیختگان و پژوهشگران بومی، تحقیق مجملی در زمینه‌ی زبان‌های لکی و لری صورت پذیرد. لذا با همکاری و حمایت مدیرکل محترم اداره‌ی تعلیم و تربیت و ارشاد اسلامی استان لرستان حجت الاسلام اسماعیلیان و آقای جانی‌پور معارف فرهنگی جهاد دانشگاهی استان لرستان، با نگاهی علمی و فرهنگی به موضوع تدوین یک رسم الخط کاربردی در راستای تقویت هویت بومی و توجه مؤکد به اهداف ملی، همچنین حرکت در راستای زبان و ادبیات فارسی، از ابتدای سال ۱۳۹۰ پروژه تدوین رسم الخط لکی و لری به صورت رسمی آغاز به کار نمود.

با توجه به طیف گسترده‌ی گویشورانی که در این خطّه می‌بایست ادبیات بومی خود را با این رسم الخط مکتوب نمایند، انتخاب عنوان رسم الخط در راستای جامعیت و شمول آن در جامعه‌ی هدف، می‌بایست عامل همدلی و وحدت گردد که در این مسیر با توجه به مشترک بودن عنوان زاگرس برای غالب گویشوران لکی زبان و لرزبان، با پیشنهاد مجری و تأیید هیأت علمی، عنوان «زبان زاگرس» با محوریت زبان‌های «لکی، لری لرستانی و لری بختیاری» برای این رسم الخط انتخاب گردید.

در این پژوهش هیچ گویش یا لهجه‌ای- چه در زبان لکی و چه در زبان لری- حکم گویش محوری یا مرکزی را ندارد، بلکه این رسم الخط، بر اساس همه‌ی آواهای موجود در جغرافیای فرهنگی لک زبانان و لرزبانان با همه‌ی لهجه‌ها و زیر مجموعه‌ها، گردآوری و تدوین گردیده است.

در این عرصه تلاش مجری و هیأت علمی بر این بود که همه‌ی پژوهش‌های موازی به صورت واحد درآمد و در نتیجه‌ی نهایی، از نکات راهبردی این تحقیقات استفاده گردد. لذا بیشتر پژوهش‌ها و پژوهشگرانی که سال‌ها در زمینه‌ی ادبیات بومی تلاش کرده بودند، در تدوین این طرح شرکت داشته و این رسم الخط محصول یک تفکر جمعی است.

رئیس اعضای هیأت علمی محققان و پژوهشگرانی هستند که در زمینه‌ی رسم الخط لکی و لری تلاش‌های فراوانی نموده و حاصل سال‌ها تلاش علمی خود را فقط به خاطر عشق و هلاک به فرهنگ و زبان‌های لکی و لری در اختیار مجری طرح قرار داده‌اند، لذا بدین وسیله از آقایان بهادر غلامی، احد رستگارفرد و رضا حسنوند تشکر و قدردانی می‌گردد. همچنین از دکتر احمد رضواندوست، دکتر علی ستاری و دکتر کامین عالی پور به خاطر پیگیری و همکاری در تألیف نتیجه‌ی نهایی طرح به صورت کتاب و نوشتن مقالات مرتبط با موضوع رسم الخط لکی و لری سپاسگزاری می‌شود.

۲

نبود یک رسم الخط واحد برای زبان لکی - لری سالها مانعی بود برای نشرنویسی و داستان نویسی در ادبیات بومی و محبوب نمودن اشعار لکی و لری. همین مانع باعث شد تا بسیاری از آثار گرانسنگ این خطه از ایران در حوادث مختلف از غارت گرفته تا جنگ‌ها و نزاع‌ها از بین برود. میل به تدوین یک رسم الخط در طی یکی دو دهه‌ی اخیر، به طور خودجوش و همراه با احساس نیاز صورت گرفته و رسم الخط‌های متعددی به صورت غیر رسمی ارائه شده است اما نمونه‌ی اخیر می‌تواند چکیده‌ی این تلاش‌ها باشد که پس از اصلاح و تکمیل به شکل منسجم و علمی در اختیار گویشوران عزیز قرار داده می‌شود.

امید است که با اجرای این طرح علمی - فرهنگی بسیاری از متل‌ها، مثل‌ها، اشعار و ترانه‌های بومی کهن غرب و جنوب غرب ایران ثبت و در حافظه‌ی تاریخ

ماندگار گردد، همچنین جای خالی نثر با طراحی و تدوین این رسم الخط پر شده و آغازگر تحولی اساسی در زبان و ادبیات لکی و لری شود.

شعر عنصر اساسی برای حفظ زبان‌های لری و لکی بوده و هست و بسیاری از واژگان، با بومی سروده‌های شاعران بی‌نام و نامدار لرستان حفظ شده‌اند. برخی کلمات از قبیل: «ویر: یاد»، «مکیش: تعارف»، «ایواره: غروب»، «همال: رقیب»، «وژدان: وجدان»، «سراوژن: شیرافکن»، «دایی: دایی، منتسب به مادر» و... از جمله واژگانی هستند که در شاهنامه‌ی فردوسی و سایر کتبی که از کهن ایران به یادگار مانده‌اند، آمده و هم‌نمون در گفت و گوهای روزانه لک زبانان و لرزبانان بدان‌ها تکلم می‌شود. سهم بزرگی ترانه‌ی لرستان مربوط به ادبیات لکی است. بسیاری از شعرای مشهور لرستان با این زبان به سرایش شعر پرداخته‌اند. اساتیدی چون زنده یاد ملامنوچهر کولیوند (دیوان)، مایریش (دیوان)، ملاحقعلی سیاه‌پوش (مجموعه اشعار)، ترکه‌میر آزادبخت طرهانی (مجموعه اشعار)، نجف آزاد بخت (مجموعه اشعار) و از شعرای معاصر لک زبان عزیز بیرانوند (تربیر خیمه آؤ و آگر)، حجت‌اله مهدوی (گلریزان)، رضا حسنوند (واژنامه لکی، سبزه‌ها، گمشده، نیلوفران خواب و گلاره) کسانی هستند که سهم بزرگی در پویای زبان و ادبیات لکی داشته و دارند. در زمینه‌ی زبان و ادبیات لری اشعار و تک‌بیت‌ها و مجموعه اشعار میرزاغز در گذشته و اشعار و ترانه‌های شاعران معاصر مانند عابد میرزائی‌ان چگنی (ترانه‌ها، ها و میخک)، عزیز نادری (تش دل)، نوری سلاحوورزی سراینده‌ی بسیاری از ترانه‌های قدیمی، حشمت‌اله خالقی (رنگ کال چشت)، رمضان پرورده (ترانه سرا) احمد حجتی (گل گشت)، مرتضی ذاکر (گل کاسه اشکنک) و از شعرای بزرگ بختیاری می‌توان پژمان بختیاری، افسر بختیاری (دیوان افسر) را نام برد که همگی برای پویایی و شکوفایی ادبیات لکی و لری زحمات زیادی کشیده‌اند.

نکته‌ای که در اینجا یادآوری آن ضروری به نظر می‌رسد این است که این رسم الخط در راستای رسم الخط زبان فارسی و بر اساس حمایت از ریشه‌های زبان و ادب پارسی، برای حفظ ریشه‌های زبان ملی طراحی و تدوین گردیده است. زبان‌های لکی و لری نه تنها وام‌دار و زیر مجموعه‌ی هیچ زبان و گویشی نیستند، بلکه از حیث آوایی،

دستوری و واژگانی استقلال کامل دارند و در کنار سایر زبان‌های ایرانی قرار می‌گیرند. البته این دو زبان با دیگر گویش‌های ایرانی به ویژه گویش مردمان شمال ایران (گیلکی)، غرب ایران (کردستان)، شرق ایران (بلوچی)، زبان فارسی و بسیاری دیگر از زبان‌های ایرانی، به دلیل ایرانی بودن، قرابت و خویشاوندی دارند.

لر زبانان و لک زبانان از گذشته‌های دور تاریخ در کنار همدیگر با اشتراکات فرهنگی فراوان زندگی کرده‌اند و آداب و رسوم آنان در اغلب موارد شبیه هم بوده و بوده‌اند. آنها از نظر زبانی متفاوتند. اغلب لر زبانان و لک زبانان در جغرافیای رشته کوه زاگرس زندگی می‌کنند و به نوعی زاگرس واژه‌ی مشترکی است که مردمان این دیار نسبت به آن علاقه‌ی مشترک دارند.

نویسندگان پژوهشگران رسم الخط زبان‌های لکی و لری با تاکید بر وحدت ملی و عشق به ایران این رسم الخط را برای بقای زبان و ادبیات بومی لکی و لری تدوین نموده که امید است پژوهشگران بومی مردمان ساکن در این جغرافیای فرهنگی یاری نماید. همچنین مجرب نویسندگان پژوهشگران رسم الخط زبان‌های لکی و زبان لری بر اساس مصوبه‌ی شورای عالی انقلاب فرهنگی که: «تدریس زبان‌های محلی از جمله زبان‌های کردی و آذری به صورت واحد اختیاری را به دانشگاهها ابلاغ کرده و اجرای آن را بلامانع اعلام نموده» ابلاغ است. تا رسم الخط زبان‌های لکی و لری همانند زبان سایر اقوام ایرانی در دانشگاهها تدریس شود.

یکی از اهداف اصلی از طراحی و تدوین این رسم الخط، فراهم نمودن بستر نوشتاری برای بقای زبان‌های لری و لکی، ثبت متله‌ها، مثلها و انشاهای زاگرس نشینان و واژگان کهن فارسی است که هنوز در زبان‌های لری و لکی موجودند. همچنین حمایت از مردمی که بدین دو زبان تکلم می‌کنند، انتقال این میراث گرانبها به نسل‌های بعد، گذر از ادبیات شفاهی به ادبیات مکتوب و باز شدن جای پای نثر در این ادبیات بومی است. طراحی و تدوین این رسم الخط بر اساس یک نیاز فرهنگی و با نگاهی علمی صورت گرفته است.

امید است که با چاپ کتاب‌های بومی بر اساس این رسم الخط، طراحی فونت برای ویندوز و تلفن‌های همراه و نرم‌افزارهای نوشتاری، انتشار مطبوعات بومی،

تدریس در دانشگاه‌ها و مدارس بر اساس مصوبه اخیر شورای عالی انقلاب فرهنگی، تشکیل مؤسسات آموزشی برای تدریس رسم‌الخط بومی جدید، سرمایه گذاری در حیطه‌ی ادبیات بومی کودک و نوجوان، احداث فرهنگستان دائمی زبان‌های لکی و لری و ایجاد پایگاه مجازی دائمی به پویایی و بقای زبان و ادبیات لکی و لری کمک شایانی گردد.

بیات علمی، همکاران در تألیف و پژوهشگران همراه:

۱. اسد فرهمند، کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی، شاعر، نویسنده و فعال ادبیات بومی لرستان، مجری طرح و پژوهشگر زبان لکی و لری.
۲. رامین جانی زور، فوق لیسانس مدیریت و برنامه‌ریزی فرهنگی، معاونت فرهنگی جهاد دانشگاهی استان لرستان
۳. احمد رضوان دوست، فوق لیسانس فرهنگ و زبان‌های باستان و پژوهش هنر، دکترای شرق شناسی از تاجیکستان، دانشجوی دکترای زبان و ادبیات فارسی.
۴. علی ستاری فوق لیسانس آموزش زبان انگلیسی، دکترای زبان شناسی.
۵. کامین عالی‌پور، دکترای زبان و ادبیات فارسی، شاعر، نویسنده و پژوهشگر.
۶. بهادر غلامی فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی، شاعر و پژوهشگر ادبیات بومی و مبدع یک نوع رسم الخط لکی.
۷. احد رستگار لیسانس A، پژوهشگر ادبیات بومی، مبدع یک نوع رسم الخط لری.
۸. رضا حسنوند فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگر ادبیات بومی و مبدع یک نوع رسم الخط لکی.
۹. سیامک نادری فوق لیسانس فرهنگ و زبان‌های باستان و پژوهشگر ادبیات بومی

محققان و پژوهشگران همراه:

۱. علی ایتینودی پژوهشگر زبان و ادبیات لکی، مبدع یک نوع رسم الخط لکی.
۲. امیدعلی نجف زاده قیادی نویسنده، پژوهشگر زبان و ادبیات لکی.
۳. عبدالعلی میرزانی فوق لیسانس زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگر زبان و ادبیات لکی.
۴. غلامرضا مهرآموز فوق لیسانس زبان انگلیسی و پژوهشگر زبان و ادبیات لری.
۵. مسعود سیفی، دکترای داروسازی، محقق و پژوهشگر ادبیات لری.